

СЛОВА, ЩО ПОЗНАЧАЮТЬ МАЙНОВІ ТА ФІНАНСОВІ ВІДНОСИНИ, ЯК ОДИНИЦІ ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМИ І ЯК ПРАВНИЧІ ТЕРМІНИ

Юлдашева С. А.

Національна академія внутрішніх справ

У статті проаналізовані слова, що позначають майнові та фінансові відносини, як одиниці лексичної системи і як правничі терміни.

Ключові слова: правничий термін, слово, словосполучення, юриспруденція, юридичне тлумачення, загальноповжиттєве тлумачення.

В статье проанализированы слова, обозначающие имущественные и финансовые отношения, как единицы лексической системы и как юридические термины.

Ключевые слова: юридический термин, слово, словосочетание, юриспруденция, юридическое толкование, общепотребительное толкование.

In the article is analyzed the words that signify the property and financial relation as units of the lexical system and legal terms.

Keywords: legal terms, a word, a word-combination, jurisprudence, juridical interpretation, common interpretation.

Вимоги до терміна, які були сформульовані Д. Лотте ще в 30-х роках ХХ століття, наводяться практично в усіх наукових дослідженнях з термінології до цього часу. Однак, починаючи з 70-х років, вони зазнавали критики, оскільки фахівцями було досить аргументовано доведено, що “ідеального терміна”, який відповідав би всім вимогам, не існує. Як основні вимоги до терміна визначають:

а) існування у формі слова (словосполучення) (О. Реформатський, В. Даниленко, В. Лейчик, Б. Головін, О. Ахманова);

б) співвіднесеність з певним фаховим поняттям (Д. Лотте, Т. Канделаки, Г. Мацюк, Т. Панько);

в) наявність дефініції, прагнення до дефініції (В. Даниленко, Л. Морозова, В. Лейчик, Т. Канделаки);

г) системність та нормативність (Д. Лотте, В. Лейчик, О. Реформатський, Б. Головін, Т. Панько, А. Крижанівська);

ґ) точність і стислість (Д. Лотте, В. Лейчик, В. Даниленко, О. Реформатський);

д) однозначність – загальна або всередині власного термінологічного поля (Д. Лотте, О. Реформатський, О. Суперанська, Н. Подольська, Н. Васильєва, Л. Симоненко, А. Крижанівська);

е) контекстуальна стабільність (Д. Лотте, О. Реформатський, Т. Коготкова, А. Хаюгін);

є) бажана відсутність синонімів у межах однієї терміносистеми (Т. Панько, Л. Симоненко);

ж) функціональна фахова спрямованість (В. Даниленко, Б. Головін) та ін.

Поки що мовознавство не виробило єдиної думки щодо узагальнених вимог до терміна. Дослідники виділяють ознаки, різні за ступенем важливості – від найважливіших (наприклад, точність, дефінітивність) до другорядних (наприклад, незалежність від контексту), які вводяться до його визначення. Але оскільки терміни науки, техніки, мистецтва є досить різноманітними, то й основні та другорядні вимоги до них також можуть варіюватися.

До словникових дефініцій у юридичному термінотворенні висувають ряд суворих вимог, використання правничих термінів повинне відповідати таким правилам. Наведемо ті правила, які стосуються тематики нашої статті, а інші проаналізуємо в подальших наукових розвідках:

1) один і той самий термін у будь-якому нормативно-правовому акті повинен уживатися однозначно;

2) терміни повинні бути загальноновизнаними й використовуватися в мовленні, а не бути створеними тими, хто розробляє правові приписи;

3) у кожному новому правовому акті терміни мають зберігати свій основний зміст;

4) словесно відображати родо-видові відношення в системі термінів [7, с. 12]. Зауважимо, що це не є вичерпний перелік вимог.

Ми не будемо аналізувати всі вимоги, зупинимось на другій, оскільки метою нашої розвідки є проаналізувати загальноновживані слова та правничі терміни, що використовуються не тільки в мовленні, але й у нормативно-правових актах.

Отже, друга вимога полягає в тому, що терміни мають бути загальноновизнаними й використовуватися в мовленні, а не бути створеними розробниками правових приписів. Цієї вимоги в українському юридичному термінотворенні практично не дотримуються, бо, як свідчить проведене дослідження, поняття, які використовуються в загальноновживаній мові і є частиною побутового розуміння, дуже часто не збігаються з поняттями, що вживаються як правничі терміни. Результатом такої розбіжності може бути неточна орієнтація читача нормативного акта, яка передбачає розуміння загальноновживаних слів, що слугують правничими термінами.

Крім об'єктивного значення, слову властиве також і певне суб'єктивне значення, воно до складу поняття не входить, але є додатковим елементом лексичного значення слова. Лінгвісти визначають суб'єктивне значення слова як психологічне, емоційне враження, яке викликає слово і яке в різних осіб може бути не зовсім однаковим [8, с. 119], а юристи звертають увагу на те, що сприйняття мовного вираження закону залежить від культури, освіченості, досвіду та інших суб'єктивних якостей кожного індивіда [9, с. 95].

Якщо в загальному вживанні слово може позначати різні поняття, то для тлумачення цього слова, вжитого в тексті нормативно-правового акта, вибирається з усіх можливих варіантів тільки один, той, який відповідає точному змісту правової норми. Як правило, терміни вживаються в різних статтях нормативних актів в одному й тому самому або близькому значенні, тому з'ясування значення терміна в одній статті нормативного акта полегшує встановлення його значення і в інших статтях, а також в інших нормативних актах.

Якщо виявляється неясність слова або можливість різного його тлумачення, звертаються до його звичайного, повсякденного, найпоширенішого в літературній мові значення, якщо інше не передбачене або не впливає з тексту цього акта.

Отже, перейдемо до практичного аспекту нашої розвідки.

В аналізованому матеріалі серед слів, що належать до позначення фінансово-майнових відносин, виявилось чимало таких, які не слугують правничими термінами. Серед них: *баланс, безоплатний і безкоштовний*, що функціонують як повні синоніми та протиставлені *безкорисливому*, що має значення "який не дбає про користь для себе, не шукає вигоди" [1, с. 42], *внесок, збір, мито* протиставлені *податку: дохід, витрати, затрати, кошторис, плата, оплата, продаж, субсидіювати, рахунок*.

Крім того, для низки аналізованих слів у загальному вживанні і як правничих термінів притаманні значення, що майже збігаються. Це *аукціон*, що визначається в юриспруденції як "продаж з публічних торгів товару або майна покупцеві, який пропонує за них найвищу ціну" [6, с. 22].

Цілком характерна, на перший погляд, несуттєва відмінність у визначенні значення слова *митниця*: це "митний орган, який безпосередньо забезпечує виконання законодавства України з питань митної справи, справляння податків і зборів та виконання інших завдань, покладених на митну службу України" [3], а загальноновживане – це "установа, що здійснює контроль за провозенням товарів через кордон і за оподаткуванням їх" [5 с. 721]. Іншими словами, в побутовому розумінні *митниця* – це передусім місце, де необхідно сплачувати, тоді

як у юридичному уявленні це “митний орган”, без участі якого неможливе переміщення через кордон будь-яких матеріальних об’єктів. У побутовому розумінні належність до органу, а також чіткий перелік об’єктів його компетенції цілком перевищені фіскальними функціями.

Чіткіше визначено в законодавстві термінологічні значення слів *довіреність* і *договір*. Перше тлумачиться в ПЮЕ як “письмовий документ, виданий довірительом іншій особі (довіреному) для засвідчення певних прав перед третіми особами на певний строк” [4, с. 107], у лінгвістичних словниках тлумачиться як “документ, що дає кому-небудь право діяти від імені особи, яка видала цей документ” [1, с. 232], отже, значення юридичне збігається із загальнозживаним значенням слова не тільки по суті, але також за порядком оформлення. Слово *договір* лінгвістично тлумачиться як “взаємне зобов’язання, письмова або усна угода про права та обов’язки між державами, установами, підприємствами та окремими особами” [1, с. 233], у цивільному праві – “взаємна угода, що виникає внаслідок волевиявлення двох або більше сторін, про встановлення, зміну або припинення цивільних правовідносин” [4, с. 107]. Варто зауважити, що в юриспруденції слово *договір* неоднозначне, оскільки воно може позначати і цивільні правовідносини, що виникають із договору, і документ, у якому викладено зміст договору, зафіксованого в писемній формі.

Мають істотні відмінності в загальному та спеціальному, юридичному, вживанні такі слова та словосполучення, як *банк*, *бухгалтерський облік*, *бюджет*, *майно*, *податок*, *власність*, *правочин*.

Згідно з ВТСУМ *банк* – “кредитно-фінансова установа, яка зосереджує кошти і капіталовкладення, надає кредити, здійснює грошові розрахунки між підприємствами або приватними особами, регулює грошовий обіг у країні, в тому числі випуск (емісію) нових грошей” [1, с. 36], іншими словами, у побутовому розумінні це та установа, яка, по-перше, характеризується сферою діяльності і, по-друге, розміром. Юридичне визначення значно точніше тлумачить це поняття, а саме: “юридична особа, яка має виняткове право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати в сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб” [6, с. 24].

Слово *бюджет* у побутовому розумінні – це, по-перше, “кошторис прибутків і видатків держави, підприємства, сім’ї на певний період” [1, с. 69], де під словом *кошторис* розуміється “план передбачуваних витрат і надходжень матеріальних і грошових ресурсів, потрібних для нормальної діяльності підприємства, установи, організації” [1, с. 460]. У правничій термінології йдеться лише про бюджет, що визначається як “план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду” [6, с. 29]. Це визначення заслуговує на увагу, оскільки *державний бюджет* – це план формування та використання фінансових ресурсів. Якщо відмовитися від критики формулювання *план формування*, зробимо невеличке припущення, що таким чином позначаються способи та джерела отримання прибутків, а також перераховуються витрати. При цьому додатком до витрат виступають не дуже чіткі функції органів державної влади – це самозбереження, гідне матеріальне забезпечення і навіть збільшення. За такого розв’язання проблеми на перший план виходить питання про перелік тих функцій державної влади, які, крім її власного утримання (стаття витрат на утримання державного, адміністративно-управлінського апарату), повинні бути забезпечені. Захист від зовнішньої загрози, підтримання громадського порядку, соціальний захист населення, утримання системи освіти та охорони здоров’я. Чи формують ці сфери функції державної влади і який рівень необхідний та достатній для їх забезпечення? Саме ці питання залишаються нез’ясованими для визначення правничого терміна *державний бюджет*.

У зв'язку із цим заслуговує на увагу поширений останнім часом прикметник *позабюджетний* (*фонд, працівник, оклад* тощо), що належать до сфери, яка повинна забезпечуватися державною владою (за рахунок бюджету), але насправді забезпечується нею настільки мізерно, що потребує залучення ще й позабюджетних коштів, тільки незрозуміло, чому така сфера вважається бюджетною, тобто такою, підтримання якої є функцією державної влади.

Значення термінологічного словосполучення *бухгалтерський облік*, на жаль, не визначене в лінгвістичних словниках, про що варто зауважити, але в юридичному тлумаченні – це “*процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень*” [2].

Аналогічна невизначеність склалася стосовно кола обов'язків, які бере на себе держава, і якості їх виконання, що відображені у слові *податок*. Ця одиниця представлена у тлумачному словнику як “*встановлюваний державою обов'язковий збір із фізичних та юридичних осіб (населення, підприємств, організацій і т. ін.) в державні та місцеві бюджети*”, де слово *збір* – “*сума грошей, зібрана з багатьох людей*” [1, с. 821]. Іншими словами, у побутовому розумінні *податок* – це грошова сума, яка не зовсім зрозуміло, за що і для чого стягується з громадян та юридичних осіб. Зате правниче тлумачення вносить ясність у це питання, визначаючи *податки* як “*обов'язкові, індивідуально безвідплатні, нецільові, безповоротні, безумовні платежі юридичних і фізичних осіб, що встановлені органом законодавчої влади або органом місцевого самоврядування, для зарахування в державний чи місцевий бюджет у точно визначених розмірах і термінах податковим правом*” [6, с. 204].

ЮТТС фіксує три різні значення терміна *майно*: 1) “*окрема річ, предмет матеріального світу, який задовольняє потреби людей і щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки; сукупність рухомих і нерухомих речей, які знаходяться у власності юридичної, фізичної особи, держави чи органу місцевого самоврядування або належать суб'єкту на праві господарського відання або оперативного управління, гроші й цінні папери*”; 2) “*сукупність речей і майнових прав на одержання речей або матеріального задоволення від інших осіб*”; 3) “*сукупність речей, майнових прав та обов'язків, що характеризують майнове становище того, хто їх має*” [6, с. 148]. Отже, юридична наука передбачає розрізнення майна, що перебуває у власності суб'єкта, і майна, на яке в певний момент не поширюється право власності, зате поширюються інші права, що входять до права власності. Залишається тільки зауважити, що кожен із цих трьох випадків не має спеціального термінологічного визначення, яке б формально закріплювало цю абсолютно зрозумілу відмінність у змісті.

Отже, в юриспруденції досить чітко визначено поняття *власності*, складником якого є *володіння*, і поняття *майно*, що може бути інтерпретованим трьома різними способами.

У загальноживаному тлумаченні *володіння* може означати і “*мати що-небудь у своїй власності*”, і “*те, що є чією-небудь власністю (земля, майно тощо)*” [1, с. 156]. *Власність* може означати і “*майно, належне кому-, чому-небудь*”, і “*належність чогось кому-, чому-небудь із правом розпоряджатися*” [1, с. 151]. Слово *майно* в лінгвістичному тлумаченні – це “*речі, які комусь належать за правом власності*” [5, с. 598]. Як бачимо, це визначення досить лаконічне і не дає чіткого уявлення про майно, на відміну від юридичного розуміння.

Далі розглянемо ще одну номінацію з визначеного списку, обсяг значення якого в юридичному тлумаченні не повністю збігається із загальноживаним або й зовсім є незрозумілим. Ідеться про термін *правочин*, бо у вітчизняному законодавстві з'явився новий і поки що для багатьох, у тому числі для юристів, незвичний термін. Ним позначено один із базових інститутів цивільного права, а тому він найближчим часом стане одним з найуживаніших у правничій і політичній термінології. Відповідно до ст. 202 Цивільного

кодексу України *правочином* вважається дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Отже, фактично всі дії, здійснені на підставі цивільного законодавства, іменуватимуться *правочинами* (за "старим" цивільним законодавством, ці дії називалися *угодами*). Новоутворення не є простою термінологічною заміною ключового позначення цивільно-правового інституту, а й передбачає законодавчу зміну його змісту.

Отже, цілком очевидно, наскільки побутове розуміння відстало від тих чітких дефініцій, які визначає юридична наука, що є важливим для точного та глибокого усвідомлення понять майнових відносин.

Література

1. Закон України "Про благодійництво та благодійні організації" від 16 вересня 1997 року / Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 46. – 292 с.
2. Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" від 22 червня 2000 року / Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 46. – 391 с.
3. Д'яков А. С. Типологія мовних інтерференцій та їх роль у формуванні національних терміносистем: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / А. С. Д'яков. – Київ. – 1998. – 15 с.
4. Керимов Д. А. Культура и техника законотворчества / Джангир Аббасович Керимов. – М. : Юрид. лит., 1991. – 160 с.
5. Митний кодекс України (від 11 липня 2002 року) / Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 38-39. – 288 с.

Довідники

6. Популярна юридична енциклопедія / [кол. авт.: В. К. Гіжевський, В. В. Головченко та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
7. Словник української мови: В 11 т. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980.
8. Українська мова. Ч. 1 / [за ред. П. С. Дудика]. – К. : Вища школа, 1993. – 415 с.
9. Юридичні терміни. Тлумачний словник / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова та ін.; [за ред. В. Г. Гончаренка]. – 2-ге вид., стереотипне. – К. : Либідь, 2004. – 320 с.